

Csongrádi keresztalja

Áttekintés az 1950 előtti búcsújáró gyakorlatról

„Tisztelet [...] a testi nyugalmukat fölálldozó búcsúsoknak!”

Sohlya Antal, 1857.

Jelen írás a csongrádi római katolikus hívek kedvelt búcsújáró helyeit, búcsújáró szokásait mutatja be a 19. század elejétől az 1950-es évekig. Az egyházi levéltári és plébániai iratok, visszaemlékezések valamint korabeli újságcikkek alapján hiteles kép bontakozik ki az utazás módjának változásairól, a csongrádi búcsújárók számáról, a kegyhelyek csökkenő vagy növekvő „vonzerejéről”. A téma sajátos jellegéből fakadóan ugyanakkor mindig várható újabb adatok felbukkanása, melyek felvilágosítással szolgálhatnak például a kegyhelyen töltött idő beosztásáról, a rutinszerű menetrendről.

Azokat a templombúcsúkat, búcsújáró helyeket, melyekről nem bizonyosodott be, hogy szervezett csoporttal keresték fel csongrádi zarándokok, nem vettem számításba. Ilyen volt például a Mindszenti Mindenszentek búcsú, melyről mindösszesen annyit tudunk, hogy Vincze Gergely csongrádi plébános 1735-ben ez alkalommal egyezett meg egy Horváth nevű kántortanítóval, kit a csongrádi plébánia szolgálatába kívánt állítani.¹ A csongrádi Tari László Múzeumban Szedlacsek István plébános által 1944-ben aláírt *Máriabesnyői emlék* keletkezésének hátterét sem sikerült megnyugtatóan tisztázni.²

Csongrádiak a kereszt alatt

Csongrádon a korai búcsújáró hagyomány legfontosabb dokumentuma Militsi Tóth István *Énekes, Szent Búcsúkat járásra Szükséges Könyve*.³ Militsi Tóth 1831-ben válogatta össze a terjedelmes, kéziratos énekanyagot, melyet gyermeke, Tóth Pál is rendszeresen használt. Az énekeskönyv anyaga tematikailag sokszínű, rendezetlen: található benne szenteket dicsőítő (Szent Rókus, Nepomuki Szent János), keresztútjárás illetve egyházi ünnepek alkalmával mondott (Kisasszony napja, Pünkösöd), számos Szűz Máriát magasztaló ének, illetve litánia.

Sohlya Antal, 1860–1902 között csongrádi főkántor tanítóképezdei jegyzeteiben a csongrádi zarándokok indulásáról és szertartásos hazaérkezésről találunk adatokat.⁴ A búcsúsok útnak indításának helye rendszerint az a város határában lévő kereszt volt, mely a zarándokút irányába esett. A pap elsőként az „In viam pacis” kezdetű antifónát, majd Zakariás énekét adta elő. Ezt követte a közös bűnbánati könyörgés (Kyrie Eleyson), a latin nyelvű Miatyánk majd több, az út békeségét, az útra kelők szerencséjét biztosítani hivatott zsoltár-részlet, antifóna.⁵ A befejező imádságok és az áldás után a pap szentelt vízzel meghintette, majd Isten nevében útjukra

1 VPL APar. Cs. 1736. március 6. Csongrádi lakosok levele.

2 CsKK TLM NA 90. 2008-15 illetve 90. 2008-16.

3 MILITSI TÓTH (kézirat) 1831.

4 SOHLYA (kézirat) 1857.

5 *Mitte eis Domine...; A facie inimici...; Et filius iniquitatis...*, srb. SOHLYA (kézirat) 1857. 308–310.

bocsátotta a búcsújárókat. A zárandokok a Mindenszentek litániájának éneklésével vonultak ki a városból. A kántor a település határáig vezette őket.

A visszaérkezés alkalmával a hálaadásra helyeződött a hangsúly. A pap a kántorral és a zárandokok családtagjaival együtt az első határbéli keresztnél találkozott a búcsújárókkal. A plébános a főpapi áldás kezdő soraival üdvözölte a hazatérőket („Adiutorium nostrum...”), melyet az „Ecce sic benedicetur” kezdetű antifona, majd Salamon zárandokéneke (127. zsoltár) követett. Ismét elhangzott a Kyrie Eleyson, a Pater Noster; a záró imádságokat a zárandokok szenteltvízzel való meghintése követte, melyet a búcsújárók keresztvetéssel fogadtak.⁶ Ezután „az ő szokott énekekkel – mit jól tudnak a bucsusok – kísértetnek vissza a templomba, hol is az időszaki zsolozsma szokott (officium és responzorium) együtt, s egy bezáró ének eléneklésével záratik be ez ájtatosság. Másnap, vagy a legközelebbi ünnep, vagy vasárnapon szentmise áldozat mutattatik be hálálul a bucsusokért.”⁷

Az utazás szervezésével kapcsolatban forrásainkból kiderül, hogy a *búcsú előjárók* hetekkel korábban cédulákra írták fel a zárandoklatra jelentkezőket, így meg tudták becsülni, mennyi szekerre lesz szükség, körülbelül hányan kelnek majd útra.⁸

A következőkben a tavaszi búcsújáró „szezón” első alkalmától haladva, településenként mutatom be, hol fordultak meg az 1950-es éveket megelőzőn csongrádi búcsújáró csoportok.

Hazai zárandoklatok

Tiszaalpár (Szent Márk, április 24.)

A Szent Márk evangélista tiszteletére szentelt tiszaalpári templom látogatásáról a korabeli csongrádi sajtó igen szűkszavúan nyilatkozik, holott a vidék első templombúcsúja a tudósítások szerint kimondottan népszerű volt.⁹ Április 24-én hajnalban indult a körülbelül 500–600 fős¹⁰ csongrádi csoport a 20 kilométeres útra, mely pusztákon és szőlőbeli dűlőutakon vezetett keresztül. 1904-ben a búcsú napját egy héttel elhalasztották, így egybeesett a csongrádi vásárral, ezért a búcsújárók száma is kevesebb volt.¹¹

6 SOHLYA (kézirat) 1857. 311.

7 SOHLYA (kézirat) 1857. 314.

8 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. jegyzőkönyv, Csapó János vallomása.

9 Egy 1822-ből származó paraszti kéziratos feljegyzés is áprilisa teszi a búcsús időszak kezdetét. Mivel a tiszaalpári az egyetlen búcsú e hónapban a környéken, feltehetően Alpárra történik utalás „Amint tavasszal a búcsúknak járását megkezdtek, és Sz. György hónapját az eső megfutorra, az után egész Sz. Mihály napig nem volt eső sok határokbán...” TARI 1877. 15.

10 *Csongrádi Lap*, 1892. április 24. II. évf. 17. sz. 3. old.; *Csongrádi Lap*, 1903. május 10. XIII. 19. szám, 3. old.

11 *Tiszavidék*, 1904. május 2. XV. évf. 18. szám, 3. old.

Máriaradna (Pünkösöd, Mária neve napja)

Rendszerint egy segédlelkész kísérte a csongrádiakat a Pünkösdkor illetve Mária neve napján (szeptember 12.) tartott máriaradnai búcsúkra.¹² Olykor a kántor is csatlakozott hozzájuk.¹³ Az 1860-as években bizonyos, hogy Alvinczy Ferenc plébános is a búcsújárókkal tartott,¹⁴ de Porubszky József plébános is szívesen kísérte híveit Radnára.¹⁵

A gyalogos kereszthalja a búcsú kezdete előtt 3–4 nappal kelt útra. 1896-ban szeptember 9-én, 1905-ben szeptember 7-én indult a csoport.¹⁶ A zarándokok indulás előtt szentmisén vettek részt, majd „ösi szokás szerint” a piactér közepén álló Szentháromság szobor előtt fogadták a plébános áldását, hallgatták lelkesítő szavait.¹⁷ 1894-ben a közel száz fős búcsújáró csoport Bába Szabó Rókus templomgondnok vezetésével, 14 lovas kocsi kíséretével indult útnak. Néhányan közülük gőzhajón, majd vonaton utaztak.¹⁸ 1895-ben, a radnai templom építésének kétszázadik évfordulójára szervezett ünnepélyre gőzhajóval utaztak Szegedig, onnan Békéscsabán keresztül vonattal Máriaradnára. A búcsúsokat ezúttal is Bába Szabó Rókus vezette.¹⁹ Egy évvel később Hajdu János *búcsú előjáró* és Csapó János segédlelkész kísérte a csongrádiakat. 1899 szeptemberében két csoport kelt útra: Hajdú János a gyalogos búcsújárókat, Bába Szabó Rókus a vonatos zarándokokat kalauzolta.²⁰ Az útra kelők száma 50 illetve 350 fő között változott. 1895-ben például takarmánytilalom miatt csak négy kocsi indult útnak.²¹ 1897-ben a Radnát fenyegető árvíz miatt visszafordulni kényszerültek.²²

1904-ben a szeptember 11-én megjelenő újság már a búcsúsok hazaérkezéséről ad hírt:²³ hazafelé aki tehetett, vonaton utazott.²⁴ Magukkal vitték többek közt azt az Edelenyi János plébánossága idején beszerzett, vörös selyemdamsztriból készült radnai lobogópárt, melynek ügyéért Buzder Lajosné és Hajdu János búcsúelőjáró fáradozott.²⁵

A fontosabb radnai eseményekről, természeti csapásokról a csongrádiak is tudomást szereztek és számon tartották azokat. Paraszti kéziratos feljegyzésekben és a helyi újságok hírei közt is elő-előbukkannak radnai híradások.²⁶ 1925-ben például a *Csongrádi Újság* egy születése óta néma újaradi sváb leány csodás gyógyulásáról számolt be.²⁷

12 A század vége felé Mária neve napja helyett már inkább Kisasszony napján keresték fel a kegyhelyet. *Tiszavidék*, 1899. szeptember 17. X. évf. 38. szám, 3. old.

13 SOHLYA (kézirat) 1857. 314; Csongrádi káplánévei alatt (1873–75) Beller Imre, későbbi rákospalotai plébános kísérte a búcsújárókat Máriaradnára. *Csongrádi Közlöny*, 1895. február 17. II. évf. 7. szám, 3. old.; 1896-ban Csapó János káplán tartott a radnai búcsújárókkal. *Csongrádi Közlöny*, 1896. augusztus 30. III. évf. 35. szám 4. old.

14 VPL APar. Cs. é.n. [1867] levél Sohlya Antaltól Alvinczy Ferencnek.

15 *Csongrádi Újság*, 1904. szeptember 11. II. évf. 37. szám, 3. old.

16 *Csongrádi Újság*, 1905. június 11. III. évf. 23. szám, 3. old.

17 *Csongrádi Lap*, 1896. szeptember 13. VI. évf. 37. szám, 3. old.

18 *Csongrád Közlöny*, 1894. I. évf. 25. szám, 3. oldal

19 *Csongrádi Közlöny*, 1895. szeptember 22. II. évf. 38. szám, 4. old.

20 *Tiszavidék*, 1899. szeptember 17. X. évf. 38. szám, 3. old.

21 *Csongrádi Közlöny*, 1895. szeptember 15. II. évf. 37. szám, 3. old

22 *Csongrádi Lap*, 1897. június 13. VII. évf. 24. szám, 3. old.

23 *Csongrádi Újság*, 1904. szeptember 11. II. évf. 37. szám, 3. old.

24 *Csongrádi Újság*, 1910. szeptember 11. VIII. évf. 37. szám, 3. old.

25 A két lobogó összesen 100 forintba került, 1884-ben csináltatták őket. NPI Historia Domus Csongrád, I. kötet, 109–110. old.

26 1805. „Radnán nagy felhőszakadás volt május 21-én. Hét házat és sok gyermeket elsodort.” TARI 1977. 13. 1819. „Pünkösöd napján a Radnán lévő nagy harang először húzzattatott meg.” TARI 1977.

27 *Csongrádi Újság*, 1925. június 14. IV. évf. 44. szám, 2. old.

A csongrádiak radnai búcsújáró hagyományát az I. világháborút követő határátrendezés törte meg. 1920 után már csak útlevéllel lehetett Máriaradnára utazni. De 1932-ben például a román belügyminiszter – a radnai búcsúra való tekintettel – néhány napra felfüggesztette az úti okmányok bemutatásának köteleességét.²⁸

Ferencszállás-Szentkút (Pünkösöd)

A hol Kiskunfélegyháza-Szentkút, Ferencszállás-Szentkút, Pálösszentkút, ritkában Szentlászlói Szentkútként emlegetett búcsújáróhely²⁹ az Alföld egyik legnagyobb vonzáskörzetű kegyhelye volt. A Csongrádról körülbelül hat-hét óra gyaloglással elérhető szentkútra Pünkösdkor 1000–1500-an, Kisasszony napján 300–400-an keltek útra.³⁰ A vasút kínálta lehetőséget (1888 után) főként az idősebbek vették igénybe. 1893 után a Kiskunfélegyháza-Szentkút³¹ illetve Kiskunfélegyháza-Szeged vonalon – a csongrádi képviselőtestület kérése nyomán – búcsúk és vásárok napján hajnali négy órás indulással külön vonatok jártak.³²

A népes csongrádi keresztalja tagjai a búcsút megelőző napon, hajnali misehallgatást követően (fél hét – hét órákor) keltek útra, hogy részt vehessenek az éjjeli virrasztáson.³³ Összesen két éjszakát töltöttek a határban. 1899-ben Eke Pál és Gacsi Pál vezette a csongrádiakat a Kisasszony-napi búcsúra. A Szentkút meglátogatása előtt – bár kerülőnek számított – Kiskunfélegyházát is útba ejtették.³⁴ A zarándokcsoport többek között egy ezüst feszületet³⁵, egy pár kisebb lobogót³⁶ továbbá egy pár, zöld selyemből készített lobogót vitt magával. Utóbbiakat Tekulics Jánosné Meister Magdolna készítette 1887-ben.³⁷ Tösmagi Róza kimondottan a „szentkúti búcsúsókért” fizetett alapítványi misét.³⁸ A *Tiszavidék* 1894. évi májusi számában olvashatjuk, hogy a haleszi szőlők közt álló lourdesi szobor költségéhez a szentkúti zarándokok is hozzájárultak. Szentkút felé tartva minden bizonnyal ezt a szoborcsoportot is útba ejtették.³⁹ Ha a Szentkútra tartó búcsúsokat vihar érte, az mondták, hogy valakin a csoportban pénteken mosott ruha van.⁴⁰

Hazafelé a csongrádi keresztalja a haleszi szőlők alatt, az ún. *első parton* tartott rövid pihenőt. Király János és felesége, Meggyesi Viktória itt óhajtott kőkeresztet állítani, de a település vezetésétől – mivel erre a területre házhelyeket jelöltek ki – nem kapták meg a szükséges engedélyt.

28 BÁLINT – BARNA 1994. 162; *Csongrádi Újság*, 1932. augusztus 11. XI. évf. 64. szám, 3. old.

29 1903-ban a Csongrádi Újság adta hírül, hogy a csongrádiak által csak „Szentkútként” emlegetett kiskunfélegyházi kegyhely hivatalos neve „miután az országban több Szentkút is van”, a helységnévtár szerint a Kiskunfélegyházai Szentkút nevet viseli. *Csongrádi Újság*, 1903. november 1. I. évf. 2. sz. 3. old.

30 *Tiszavidék*, 1891. május 17. II. évf. 20. szám, 2. old; *Tiszavidék*, 1897. június 6. VIII. évf. 23. sz. 3. old.

31 Szentkút Kiskunfélegyházától mintegy tizenkét kilométerre van. A tömegesen érkező búcsújárók könnyebbségére 1891-től feltételes vasúti megállót létesítettek itt. Ld. BÁNKINÉ MOLNÁR 2001. 130.

32 MNL CsML CsL. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1894. jan. 19. jk. 26. sz. XVI. tétel, Cs. vármegye alispáni hivatalának 11.835/893. sz. értesítése.

33 Tyukászné Erzsébet (sz. 1934.) közlése, 2009.

34 *Tiszavidék*, 1899. szeptember 17. X. évf. 38. szám, 3. old.

35 Az 1898-ban vásárolt, 130 forint értékű feszületet Tekulics Sándor fizette ki. A kereszt árának összegyűjtésével megbízott Szőke Ferenc búcsúvezető a többi adakozó pénzét a szentkúti búcsújárás költségeinek fedezésére fordította. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Szőke János 41 éves földműves vallomása.

36 A lobogókat Szőke János búcsúelőjáró készítette saját költségén. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. jegyzőkönyv, Szőke János vallomása.

37 *Tiszavidék*, 1899. november 19. X. évf. 47. szám, 3. old.

38 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Tösmagi Róza 70 éves közrendű vallomása.

39 *Tiszavidék*, 1894. május 6. V. évf. 18. szám, 3. old.

40 SÁNDOR ANTALNÉ (kézirat) 1987. 22.

A kereszt végül a Keresztény Gözmalom elé került: 1908 után itt várták a hozzátartozók a búcsúról hazatérőket.⁴¹

A búcsújárók számtalan szentképet, rózsafüzért, képeslapot, kisebb-nagyobb szobrocskát vásároltak a kegyhelyen az otthoniaknak.⁴² A búcsúfia mellé „híreket” is hoztak a városba. 1891-ben a pütkösi búcsúról hazaérkező csongrádiak városszerte mesélték, hogy a pusztán éjszakázó kiskunfélegyházi papot rablók támadták meg. A helyi újság szerint csak egy bortól megszédített, ártatlan zarándok tévedt a plébános szobájába.⁴³

1950-ben a politikai körülmények már nem tették lehetővé, hogy a plébánia csoportos zarándoklatokat szervezzen, így a hívek egyénileg mentek a szentkúti kegyhelyre. „A környékbeli búcsúkra sokan elmennek, azért a szentségimádást most is elhalasztjuk a következő vasárnapra.” – olvashatjuk a Szent Rókus-templom hirdetőkönyvében. Az otthon maradtak a szentkúti búcsúsokért körmenetet tartottak.⁴⁴

Hajós (Nepomuki Szent János, május 16.)

A május 16-án esedékes hajósi búcsú elsősorban egy kisebb táj: Kalocsa, Kiskőrös és Halas vidékének katolikusait vonzotta, de például Csólyospálos Szegedről elszármazott lakosai is előszeretettel látogatták.⁴⁵ A csongrádiak hajósi búcsújárásának első bizonyítéka Militsi Tóth István kéziratos énekeskönyvében található. A *Bútsúkat Járásra készített Könyvetské*-ben a hajósi Szűzanyához való beköszönés és búcsúzás („Eljött már órája, bútsúzásomnak tőled óh Kegyes Szűz el válásomnak...”) valamint a búcsúsok hazajövele alkalmával előadott ének szövege is olvasható („Egeknek alkotója...”).⁴⁶ A következő forrás egy újsághír 1895-ből, mely a Hajósra zarándokot 69 csongrádi hívő hazaérkezéséről tudósít.⁴⁷ Vezetőjük Bába Szabó Rókus templomgondnok volt.

Csanytelek (Nepomuki Szent János, május 16.)

A csanyteleki „salátás” vagy „tökös búcsút”⁴⁸ Nepomuki Szent János ünnepét követő vasárnap tartották. Csak 1894-től ünnepelték – a hívek kérelmére – valódi búcsúnapján. Csanytelekre a csongrádi gyalogos kereszthalja mellett több csongrádi iparos is elutazott portékájával.⁴⁹ 1930-ban a csanyteleki és tömörkényi búcsúra a csongrádi Burg vendéglő elől indult „ingázó” autójárat.⁵⁰

41 *Csongrádi Újság*, 1908. június 21. VI. évf. 25. szám, 2. old.

42 Példaként lásd a CsKK TLM gyűjteményéből: 87. 21. 65. „Szentkúti emlék” Keretezett képeslap, üveg alatt; 93. 11. 33. Szentkút, Kiskunfélegyháza felirattal, templom fölött (szentkép). A 94-2008-1 leltári számú imakönyv első, belső lapján található egy *Kis-Kun-Félegyházi Szent Kút* feliratú, beragasztott színes kép. A képen ott láthatjuk az 1876-ban felszentelt kicsiny kápolnát, a szentkutat és Bacos (Bakos) Antal vegyeskereskedő nyitott sátrát a portékákkal.

43 *Csongrádi Lap*, 1891. május 24. I. évf. 18. szám 3. old.

44 NPI Szent Rókus-templom hirdetőkönyve 1950. június 11.

45 BÁLINT 1978/79. 401.

46 MILITSI TÓTH (kézirat) 1831.

47 *Csongrádi Közlöny*, 1895. május 26. XI. évf. 21. szám, 3. old

48 Salátás, vagy tökös búcsúnak nevezték attól függően, mi érett meg május közepére. Nyári Szilveszterné Surányi Margit (sz. 1919) közlése. FRITZ – VASS (kézirat) 1996. A „salátás” „tökös” stb. búcsú megnevezés más tájakon is szokásban volt. Ld. BÁLINT – BARNÁ 1994. 161.

49 *Tiszavidék*, 1894. május 6. V. évf. 18. szám, 2. old.

50 *Csongrádi Újság*, 1930. szeptember 21. IX. évf. 76. szám, 6. old.

Csépa (Szent Jakab, július 25.)

A mindössze 14 km-re fekvő Csépa község Szent Jakab-napi (július 25.) búcsújára is érkeztek csoportba szerveződött csongrádi búcsújárók.⁵¹ Jellemzően a Cséparól elszármazottak látogatták meg rokonaikat. A csépai búcsú megítélése közel azonos volt a Csongrád melletti homoki (Bokros-pusztá) kápolnáéval; közvélekedés szerint egyik sem múlhatott el verekedés, bicskázás nélkül. Ahogy a *Csongrádi Lap* írója 1905-ben lejegyezte: „Csépán Jakabkor bunkós szól a hátakon”.⁵²

Szentes (Szent Anna, július 26.)

A csongrádi Szent Anna-kultusz gazdag tárgyi jelei arról az állhatatos szeretetről tanúskodnak,⁵³ mellyel a csongrádiak Szűz Mária édesanyját, a várandós asszonyok és a család oltalmazóját tisztelték. Bár a szentesi Szent Anna-búcsúra (július 26.) tömegesen vonultak át Csongrádról,⁵⁴ a 19. század második felében bizonyos, hogy helyben is szerveztek Anna-napi búcsút processzióval, misével és vecsernyével.⁵⁵ A búcsút követő bál hagyománya valamikor az 1870-es években szűnhetett meg.⁵⁶

Mátyus János plébánosról tudjuk, hogy évről-évre lovaskocsin látogatott el a szentesi búcsúba.⁵⁷ A gyalogos keresztalja hajnali négy órakor kelt útra⁵⁸, és a böldi-réven⁵⁹ keresztül közelítette meg Szentest. 1901-ben az a hír terjedt el Csongrádon, hogy a búcsúsokat szállító komp elsüllyedt. A példátlan (és ok nélküli) riadalomról az újságok részletesen beszámoltak.⁶⁰

A búcsúsok közül többen kisebb csoportokban, a keresztől elszakadva sétáltak haza a Tiszagáton. A hazatartókkal történt szerencsétlenségekről, lopásokról a csongrádi lapok részletesen beszámoltak.⁶¹ A búcsú 1912-ben koleragyanús megbetegedések⁶² miatt elmaradt.

51 MAGYARI 1982. 120; *Csongrádi Közlöny*, 1896. július 26. III. évf. 30. szám 4. oldal

52 *Csongrádi Újság*, 1905. augusztus 13. III. évf. 33. szám, 2. old.

53 Szent Anna csongrádi kultuszának feltárása egy jövőbeli kutatás feladata lesz (helyi nyomdatermek, oltárképek, fogadalmi képek, imaalkalmak, stb).

54 1895-ben száz Csongrádi résztvevőről számoltak be az újságok. *Csongrádi Lap*, 1895. július 28. V. évf. 31. sz. 2. old.

55 *Csongrádi Közlöny*, 1896. július 26. III. évf. 30. szám 4. oldal

56 *Csongrádi Újság*, 1905. augusztus 6. III. évf. 32. sz. 2. old.

57 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Urgasz József vallomása.

58 *Tiszavidék*, 1899. július 23. X. évf. 30. szám, 3. old.

59 *Böld*: a kőkor óta fontos tiszai átkelőhely. A sekély átkelő közelében létesült falvat 1686-ben égették fel a kivonuló török csapatok. TARI 1977. 39.

60 A hírszerzés illetve a lakosság értesítésének módja miatt érdemes idézni az egyikből: „Több siránkozó és jajveszkelő asszony öt óra tájban már a községháza udvarán szorongott, hol a fönt leírt képzelt veszélyről akart meggyőződést szerezni. Megkérdezte siránkozása oka felől, azt adták fölvilágosításul, hogy az ő testvérük is a búcsúsok közt volt és az is a Tiszába fulladt azokkal, kikkel a komp elmerült, és ijedt képzelődésükben több holttestet is látott már hazaszállítani. A községházán leírhatatlan ijedtséget és rémületet okozott e rémhír, annál inkább, mert oda még semmi értesítés nem érkezett. Csejthey bíró rögtön telefonált Szentesre a polgármesteri hivatalnak, honnan azaz értesítés érkezett, hogy ott mit sem tudnak e szerencsétlenségről, de a főkapitány befogatott, a Tiszához hajtatott, s így addig türelmet kért, míg alapos fölvilágosítást adhat. Csongrád község előjárósága ez alatt egy lovas futárt és egyik alkalmazottját bicziklin küldte ki a komphoz. Rémséges aggodalmak közt telt el az a néhány perc, míg a telefon berregése újfönt föl hívta a szorongókat, és a szentesi polgármester örömdetes hírről adta, hogy az egészről egy szó sem igaz. Az előjáróság erre – igen helyesen – a főszolgabíró úr mindenre kiterjedő figyelmessége folytán dobos utján nyugtatta meg a lakosságot a rémhír alaptalansága felől. *Csongrádi Lap*, 1901. július 28. XI. évf. 30. szám, 3. old.

61 *Csongrádi Lap*, 1895. augusztus 4. V. évf. 32. szám 3. old; *Csongrádi Újság*, 1906. július 29. IV. évf. 33. szám, 4. old.

62 *Csongrádi Lap*, 1912. július 28. XXII. évf. 32. szám, 3. old.

Kecskemét (Porciunkula, augusztus 2.)

A Tiszavidék 1899. július 30-i számában olvashatjuk, hogy a Szent Ferenc Harmadrend tagjai a kecskeméti barátok templomában tartandó *porciunkula*⁶³ búcsúra indultak. A zarándokcsoport tagjai hajnali négy órakor szentmisén vettek részt a Nagyboldogasszony-templomban, majd gyalogosan vágtak neki az útnak, hogy a másnapi búcsúra odaérjenek.⁶⁴ A csongrádi ferences Harmadrend a település legrégebbi vallási társulata: az 1690-ben alakult kecskeméti konvent felügyelete alá tartozott, működésének első jele az 1761-es püspöki látogatás jegyzőkönyvében olvasható.⁶⁵

Szeged (Havi Boldogasszony, augusztus 5.)

Pál József szerint „különösen népszerű volt a szegedi kisbúcsú a Csongrádiak körében, ahonnan évente 250–300 fő jött el ide hajóval.”⁶⁶ Becslése pontos lehet: a korabeli sajtóbeszámolók „néhány száz”⁶⁷, „igen számos”⁶⁸ csongrádi résztvevőről tudósítottak. A búcsú előtti csütörtökön a zarándokok hajnali misén vettek részt, majd két nap és két éjszaka vonultak Szeged-Alsóváros irányába.⁶⁹ A legtöbb búcsújáró gőzhajón tette meg az utat.⁷⁰ 1910. augusztus 5-én a csongrádi résztvevők száma alacsony volt, mert a gőzhajótársaság késve intézkedett a különjárat indításáról.⁷¹

Szegvár (Kisasszony napja, szeptember 8.)

A legkorábbi vonatkozó forrás (1823) szerint a csongrádi plébános lovaskocsin utazott a szegvári búcsúra.⁷² Hogy a csongrádi kereszthaljával együtt vonult-e vagy sem, nem derül ki. A század végén a 25 kilométerre fekvő Szegvár község Kisasszony-napi ünnepi szentmiséjén kb. 50–100 fős, gyalogosan érkező csongrádi csoport vett részt. 1899-ben a három, egyszerre induló búcsús csoport (Ferencszállás-Szentkút, Máriaradna, Szegvár) közül a szegvári volt a legkisebb. Vezetőjüket Pajerszki Rókusnak hívták.⁷³ Miután Máriaradna az országhatáron kívülre került, a szegvári búcsúra igyekvők száma rövid időre megszokszorozódott. 1948-ban (talán a Boldogasszony-év kapcsán) Szolnoky plébános vezetésével 120 szekér kísérte a körülbelül 3000 fős csongrádi kereszthalját.⁷⁴

63 Népryelvi. Helyesen: porciunkula.

64 *Tiszavidék*, 1899. július 30. X. évf. 31. szám, 3. old.

65 VPL Lib. Vis. 6. Csongrád, De Confraternitatibus, 1761. A társulat működéséről bővebben lásd: GRÖNGYÖSSY 2014. 36.

66 Pál 1996. 47.

67 *Csongrádi Lap*, 1896. augusztus 9. VI. évf. 32. szám, 4. old.

68 *Csongrádi Lap*, 1895. július 28. V. évf. 31. szám, 3. old.

69 *Tiszavidék*, 1899. július 30. X. évf. 31. szám, 3. old.

70 Csongrádra 1848-ban érkezett először gőzhajó. TARI 1977. 21.

71 *Csongrádi Újság*, 1910. augusztus 7. VIII. évf. 32. szám, 2. old.

72 „Bútsúk alkalmatosságával a szomszéd helyekre is, úgy mint Szentésre, Szeghvarra [szokott a plébános utazni]” VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Urgasz József vallomása.

73 *Tiszavidék*, 1899. szeptember 17. X. évf. 38. szám, 3. old.

74 Canonica Visitatio II. 135.

Tömörkény (Szent Máté, szeptember 21.)

A tömörkényi Szent Máté-templom búcsújára kora hajnalban indultak a csongrádiak. 1930-ban a csanyteleki és tömörkényi búcsúra tartókat a csongrádi Burg vendéglő előtt várta egy ingázó autójárat.⁷⁵

A vonatkozó sajtóhírek jellemzően az út közben felmerült kellemetlenségekről számolnak be, vagy a vendéglátó közösséggel szemben fogalmaznak meg kritikát. 1893. szeptember 24-én a tömörkényi aljegyző – Mindszenti előjárók parancsára – három zsandárt küldött a gyalogosan érkező csongrádi ájtatoskodók elé. A tömörkényi temető árkanál feltartóztatott csoportot nem engedték be a településre, le sem pihenhettek a falu határában. A csongrádi plébános ekképpen magyarázta a történeteket: „Ürügyül azt hozták fel ezen eljárás indoklására, hogy Csongrádon kolera van, pedig hála Istennek, ma holnap Félegyházáról kell kölcsön kérnünk halottat, hogy a temetést valahogy el ne felejtjük. A valódi ok pedig értesülésünk szerint az volt, hogy ezzel is bosszantsák a tömörkényi népet, a miért elszakadt Mindszenttől.”⁷⁶ Három esztendővel később, ugyancsak Máté evangélista ünnepén avatták az új tömörkényi községházát. A *Csongrádi Közlöny* értesülései szerint a közéleti eseményre a település nem hívott vendégeket, mert a képviselő testület nem szavazta meg a vendéglátás lebonyolításának költségét, „a mi éppenséggel nem mutat valami nagy vendégszeretetre a tömörkényiek részéről.”⁷⁷

Külhoni zárandoklatok

A vasúthálózat kiépítése után nagyobb tömegek, egyszerűbb emberek is kijuthattak külföldi zárandoklatokra.⁷⁸ A 19. század végén, 20. század elején már kiszámítható körülmények között utazhattak; első, második és harmadosztályú utazási, étkezési és szálláslehetőségek közül válogathattak a búcsújárók. Csongrádon azt láthatjuk, hogy elsősorban országos kezdeményezésekhez, szentévi jubileumi alkalmakhoz csatlakoztak kisebb, helyi csoportok, esetleg magánemberek. A csongrádi sajtóban részletesen ismertették a római, lourdes-i és lorettói zárandoklatok programját, költségeit és lehetőségeit. Az úti beszámolók folytatásban jelentek meg a lapok hasábjain.⁷⁹

Róma (Olaszország)

A csongrádi Szent Rókus-templomban található Bambino feltehetően a római Santa Maria in Ara Coeli-templom csodatevő kegyszobrának másolata, mely egy római zárandokút emlékére készülhetett. Adományozója Verger Józsefné, a készítés dátuma 1860.⁸⁰ 1912-ben bizonyos, hogy egy kisebb csongrádi csoport a római Szent Péter Bazilikában járt.⁸¹ 1925-ben XI. Pius pápa za-

⁷⁵ *Csongrádi Újság*, 1930. szeptember 21. IX. évf. 76. szám, 6. old.

⁷⁶ *Tiszavidék*, 1893. október 8. IV. évf. 41. sz. 3. old.

⁷⁷ *Csongrádi Közlöny*, 1896. szeptember 27. III. évf. 39. szám, 3. old.

⁷⁸ BALINT – BARNA 1994. 122.

⁷⁹ Példának okáért Dr. Szőke Jenőné, a Csongrádi Katolikus Nőegyleti elnöknője 1931-ben Lourdesba és Límiasba zárandokolt egy kisebb (nem csongrádi) csoporthoz csatlakozva. Útibeszámolóját lásd. *Csongrádi Újság*, 1931. április 5. X. évf. 28. szám, 2. old.

⁸⁰ GYÖNGYÖSSY (szerk.) 2016. 126; Verner Andor csongrádi jegyző családtagja, talán sógornője lehetett.

⁸¹ *Csongrádi Újság*, 1913. május 25. XI. évf. 21. szám, 3. old.

rándoklatra való buzdítása nyomán 25 csongrádi ment el Rómában.⁸² A résztvevőket Szedlacsek István apátplébános vezette és főként módos földbirtokosok, helyi értelmiségiek tartottak vele.⁸³

Loretto (Olaszország)

1894 decemberében Csenki Mária vezetésével több csongrádi hívő is eljutott Loretto-ba. A csoport Fiumén keresztül hajón majd vonattal utazott a búcsújáró helyre.⁸⁴ 1895-ben Csapó János segédlelkész is a csoporttal tartott.⁸⁵ 1898-ban már kialakult búcsújáró gyakorlatról számol be a helyi sajtó: „Évente nagyobb társaság utazik az olaszországi Lorettóba, hol a világ minden részéből össze sereglett búcsújárók találkozni. Tegnapi vonattal Máté Lucza, Tari Lucza és Doktor Ferencz vezetése mellett 8 tagú társaság utazott el vezekelni és az ott mutogatott szent lámpa megtekintése végett [...]” Az utazók ismét a helyi jómódú földbirtokos rétegbe tartoztak.⁸⁶

Lourdes (Franciaország)

Az 1880-as évekből csak közvetett bizonyítékok kerültek elő arra vonatkozóan, hogy csongrádi zarándokok felkeresték a lourdes-i kegyhelyet. Hegyi Antal plébános idejében (1886–1902) lourdesi vizet is árultak a plébánián. Rosmis Imre 1886-ban Csongrádon kiadott, *A boldogságos Szűz Mária tizennégy öröme* című imádságos ponyvájának végén egy lourdes-i Máriához beköszönő éneket találunk.⁸⁷ A továbbiakban csak néhány, a kegyhelyről származó szentkép bizonyítja az utazásokat.⁸⁸

Mariazell (Ausztria)

1930 áprilisában egy 20 főből álló csongrádi zarándokcsoport utazott vonattal Mariazellbe. A csoport tagjai a reálgimnázium növendékei és azok szülei voltak, vezetőjük Pongrácz Elemér hittanár volt.⁸⁹ A zarándokok az újságban közreadott útibeszámoló szerint beszélgetéssel és keresztretjérvény-fejtéssel töltötték az időt. A budapesti átszállás alkalmával többen meglátogatták rokonaikat. Bécsből már levelezőlapokat adtak fel, Mariazellben hosszasan elidőztek a város nevezetességeinél, például I. Ferenc József vadászházát.⁹⁰

Ugyanezen év augusztusában nyolc napos, országos zarándoklat indult Mariazellbe. A zarándoklat fontos csongrádi vonatkozása, hogy búcsús énekek vezetésével valamint a kegyhelyen tartandó magyar mise ének- és orgonakíséretének lebonyolításával a rendezők Kalmár Illés csongrádi kántort bízták meg. Kalmár Illés erőteljes bariton hangjával, kitűnő orgonajátékával a korabeli

82 NPI Historia Domus I. kötet, 57. old.

83 Az úti beszámoló folytatásokban jelent meg a *Csongrádi Újság* 1925 illetve 1926. évi lapszámaiban.

84 *Csongrádi Közlöny*, 1895. július 28. II. évf. 30. szám, 3. old.

85 *Csongrádi Közlöny*, 1895. augusztus 11. II. évf. 32. szám, 3. old.

86 *Csongrádi Lap*, 1898. augusztus 28. VIII. évf. 35. szám, 3. old.

87 Rosmis Imre: *A boldogságos Szűz Mária tizennégy öröme*. 7 a földi 7 a mennyei. Összeszedte Rosmis Imre 1886. Schwarz S. nyomdája Csongrád. Radicsné Tigyi Magdolna imádságos ponyva hagyatékában Devotio Hungarorum Alapítvány könyvtára.

88 Lourdes-i szentkép, CsKK TLM NA 161-2008.5

89 *Csongrádi Újság*, 1930. április 10. IX. évf. 29. szám, 2. old.

90 *Csongrádi Újság*, 1930. május 11. IX. évf. 38. szám, 2. old.

Magyarország legelismertebb kántorai közé tartozott. Ő volt az első magyar egyházi éneklész, aki játszási engedélyt kapott az orgonára.⁹¹

Az 1950 előtti búcsújárások vizsgálatának tanulságai

Csongrád búcsújáró hagyományait tekintve a szegedi „szakrális nagytáj” egyik legészakibb bástyája;⁹² Máriaradna és Kiskunfélegyháza-Szentkút, illetve – a nagymúltú ferences Harmadrend okán – a kecskeméti szalvatoriánus rendház vonzáskörzetébe egyaránt beletartozik.

A település közelében, átlagosan 15–25 km sugarú körben található falvak búcsúit egy-két nap alatt kényelmesen meg lehetett járni. Hogy ki, melyik településre zárandokolt el, nagyban befolyásolta a rokonság holléte.⁹³ A búcsújárások nyomvonalát követve – kellő körültekintéssel – Csongrád házassági körzetét is fel lehetne vázolni.

A csongrádiak legnagyobb számban a Kiskunfélegyháza-szentkúti búcsúkat (Pünkösöd, Mára neve napja illetve Kisasszony napja) keresték fel. Idősebb adatközlők, illetve a korabeli paraszti önéletrások szerzői egyéb búcsújáró helyet meg sem említenek.⁹⁴ A hely közelsége, környékbeli népszerűsége, a vasúthálózat kiépülése és a gyógyító forrás remélt haszna együttesen növelték Szentkút „vonzerejét”. A másik híres kegyhely, Máriaradna megközelítése már komolyabb szervezést, nagyobb önfeláldozást igényelt. 1891 májusában ötször annyi zárandok ment Szentkútra (kb. 1000 fő) mint Máriaradnára (kb. 200 fő).⁹⁵

A csongrádi kiadású vagy csongrádi hagyatékokból előkerült búcsús ponyvák is többnyire Kiskunfélegyháza-szentkúti és máriaradnai zárandokok számára készültek.⁹⁶ Még az 1897-ben Csongrádon kiadott, *Kiindulás ének bármely sz. kegyhelyre vagy kegyhelyről* című kiadvány is „általános használatú” énekeket ígér, ám jellemzően a szentkúti Szűzhöz intézett könyörgéseket tartalmaz.⁹⁷ Hogy a csongrádiak és a környező tanyák népe milyen szívesen forgatta ezeket az olcsó ponyvakiadványokat, arról Szarka Ödön csongrádi orvos is ír visszaemlékezésében.⁹⁸

Forrásaink alátámasztani látszanak Bálint Sándor és Barna Gábor azon megállapítását, miszerint nagyobb településeken a búcsúvezetők felosztották egymás között, ki, mikor és melyik

91 *Csongrádi Újság*, 1930. augusztus 3. IX. évf. 62. szám, 3. oldal.

92 KÓSA 1998. 83; BÁLINT 1978/79. 371. Csongrádon és környékén a kecskeméti szalvatoriánus rendház ferencesei biztosították az állandó prokurátor jelenlétét. Szeged „vonzerejét” így Kecskemét hatása ellensúlyozta.

93 „M. K. helybeli iparos [...] f. hó 20 án átrándult a búcsúra azon szándokkal, hogy egyúttal rokonait is meg fogja látogatni.” *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 30. I. évf. 30. szám, 3. old.

94 „Én jártam ki minden évben kétszer Szentkúti búcsúra [...] a szentkúti búcsúra én minden évben kimentem. Tóth Lajosné Újvári Mária (sz. 1929) 2010; Tyukász Imréné (sz. 1934.) édesanyja gyalogosan járt Szentkúti búcsúra, akárcsak Nyári Szilveszterné Surányi Margit (sz. 1919), aki szüleiével együtt vonult a kereszt alatt. FRITZ – VASS 1996. Türeiné Cseh Viktória, az egyik „csongrádi szegényasszony” 1915-ben Pünkösöd napján Szentkútra ment búcsúba, édesanyja és nővére is vele volt. TÜREINÉ CSEH – KESKENYÉ KOVÁCS 1967. 160.

95 *Tiszavidék*, 1891. május 17. II. évf. 20. szám, 2. old.

96 CsKK TLM NA 7-2010. *Imák és énekek a Szentkúti búcsúk alkalmára*. Szilber János nyomdája, Csongrád 1904; CsKK TLM NA 117-2009. *Legujabb Szent Énekek a csodákkal tündöklő Mária-radnai Szűz Máriáról*. Kiadja Szabó Juli, Nikla; CsKK TLM NA 35-2005. *Buzgó énekkoszorú a szentkúti Szűz Mária tiszteletére*. Feuer nyomda, Félegyháza; Legujabb Szentkúti énekek. Kiadja özv. Palásti Lászlóné, Feur-nyomda, Félegyháza.

97 CsKK TLM NA 3-2010 *Kiindulás ének bármely sz. kegyhelyre vagy kegyhelyről*. 1897. Csongrád, Szilber J.

98 „A tanyai lakosság részére az akkori földművelésügyi minisztérium létesített néhány tanyai iskolánál mezőgazdasági szakkönyvekből álló kis könyvtárakat, de a tanyai tanítók többsége nem törődött a könyvek ajánlásával és a tanyai lakosság is szívesebben olvasta a vásárokon árusított igen gyenge színvonalu ponyvairodalmat /Legujabb gyilkos nótá, stb./” SZARKA 1967.

kegyhelyre vezeti a zarándokokat.⁹⁹ Bába Szabó Rókus templomgondnok a Szegedre, Hajósra és Máriaradnára indulókat irányította. Az 1890-es években már igen idős volt, így csak a vonaton utazók vezetését vállalta. Helyét Hajdú János gátőr, 1898-tól a Nagyboldogasszony-templom harangozója vette át. Ferencszállás-Szentkút esetében mindössze annyit lehet tudni, hogy 1899-ben Eke Pál és Gacsi Pál szervezte a csongrádiak Kisasszony-napi zarándoklatát.

A 19–20. század fordulóján a csongrádi liberális sajtóban megjelent egy „új hangnem”: a cikkek, tudósítások a búcsújárás szokását gyakran nevetségesnek, a búcsújárókat álszentnek festették le. A *Csongrádi Lap*ban rendszeresen közzé tették az egyes búcsújáráshelyeken történt kisélek, verekedések leírását, a dinnyelopáson, egyéb törvénytelen ségen rajtakapott zarándokok történetét.¹⁰⁰ Az egyik cikk a „rég idők” buzgó ájtatosságáról közöl korántsem hízelgő véleményt: „A radnai búcsúról meg, még a sánták sem maradtak el, azok is az ép lábukkal versenyt gyalogoltak a poros országutakon. [...] Azok a régi, jó urambátyámék [...] Nem is annyira az Isten dicsóítása végett jártak ő kelmék a búcsúkra: hanem a búcsúkkal összekötött bálák végett keresték fel a szent helyeket, hogy ott egyvégtibe hetekig, egy hétig dorbézolhassanak, ettek, ittak, kártyáztak, a cigánynak 100 frtos bankókat ragasztottak homlokára. De ezt tisztelt urambátyámék egy világért sem nevezik lumpolásnak, vagy pazarlásnak: hanem ha legalább is nem honfi bánatnak, de gavallér magyar mulatságnak tartották.”¹⁰¹

Az államszocializmus idején életbe lépett tiltásokról, majd az 1980-as évek közepén lassanként újjáéledő gyakorlatról másik írás hivatott szólni. A jövőbeli kutatások egyik fontos alapforrásaként Fridl Anikó és Vass Erika gyűjtését érdemes megemlíteni. A gyűjtők az 1996-ban Csongrádon rendezett Honismereti tábor résztvevőiként szólaltattak meg olyan asszonyokat, kik az 1980-as évek közepén buszos utakat szerveztek, és utaztak el – immáron távolabb eső – kegyhelyekre is.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1978/79 *A Szögedi Nemzet. A szegedi nagytáj népelete III.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 1978/79. Móra Ferenc Múzeum, Szeged.

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza.* Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

2001 *Petőfiszállás.* Száz Magyar Falu Könyvesháza, Budapest.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tan-szék, Szeged.

⁹⁹ BÁLINT – BARNA 1994. 250.

¹⁰⁰ Példaként lásd. *Csongrádi Lap*, 1901. szeptember 15. XI. évf. 37. szám, 3. old.

¹⁰¹ *Csongrádi Lap*, 1897. május 9. VII. évf. 19. szám, 1-2. old.

GYÖNGYÖSSY Orsolya szerk.

2016 *Belsőváros ékköve. Szent Rókus-templom, Csongrád*. Csongrád Város Önkormányzata – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Csongrád-Szeged.

KÓSA László

1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)* Planétás, Budapest.

MAGYARI Márta

1982 Csépa falun kívüli kapcsolatai. In. BARNÁ GÁBOR szerk.: *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Eger-Szolnok, Damjanich János Múzeum, 101–137.

PÁL József

1996 *Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944)* Szeged-Budapest.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Szeged, Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 7. Somogyi Könyvtár.

TÚRINÉ CSEH VIKTÓRIA – KESKENYÉ Kovács Veron

1967 *Csongrádi szegényasszonyok. Két önéletrajzi írás a 30-as évekből*. Tiszatáj-Magvető, Szeged.

KÉZIRATOK

Canonica Visitatio II.

(másolat) MNL CsML CsL Dudás Lajos tanár, helytörténész iratai 1927–2004. b. Helytörténeti munkássága, gyűjtések, reprodukciók. Tanulmányok, újságcikkek és hozzátartozó kutatási feljegyzések. XIV. 3. 21.d. 135.

FRITZ Anikó - VASS Erika

1996 *A búcsú*. Honismereti diáktábor anyaga, Csongrád, CsKK TLM NA 136-99.

MILITSI TÓTH István

1831 *Énekeskönyv*. CsKK TLM NA 88-87.

SÁNDOR Antalné

1987 *Bokrosi gyűjtés*. CsKK TLM NA 9-2005.

SOHLYA Antal

1857 *Egyházi ének és szent szertartás. Tanítóképezdei jegyzetek*. Nagyvárád. CsKK TLM NA 91–87.

SZARKA Ödön

1967 *Visszaemlékezés*. CsKK TLM TA 95-2002

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád – CsKK TLM

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrádi Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár – MNL CsML CsL

Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád – NPI

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum – VPL APriv.

Libri Visitationum – VPL Lib. Vis.